

Mladen Medar

O OTKRIVANJU SPOMEN-PLOČE BISKUPU STROSSMAYERU U BJELOVARU 1924. GODINE

Veliki jesenski vojni manevri Austrougarske Monarhije održani 13. i 14. rujna 1888. u tadašnjoj Bjelovarsko-križevačkoj županiji, na području između Bjelovara i Daruvara (koji je tada pripadao Požeškoj županiji), bili su povod još jednom dolasku cara i kralja Franje Josipa I. u Hrvatsku i u Bjelovar¹, što je rezultiralo jednim od najvažnijih političkih događaja u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća.

Naime, carev susret s đakovačko-srijemskim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom (utemeljiteljem i pokroviteljem Jugoslavenske /danas Hrvatske/ akademije znanosti i umjetnosti i jednim od utemeljitelja Hrvatskog sveučilišta – tada Sveučilišta Franje Josipa I.) u svečanoj dvorani na prvom katu zgrade tadašnjega Gradskog poglavarstva (u kojoj se danas nalazi Gradski muzej) rezultirao je verbalnim sukobom koji je u povijesti poznat pod nazivom *Bjelovarska afera*. O tom događaju pisano je na najistaknutijim mjestima, kako u domaćim tako i u tada najvažnijim europskim novinama², nagovijestivši – prema nekim mišljenjima – skori slom Austrougarske Monarhije.³

¹ Prvi je put u ovom gradu boravio 11. ožujka 1869., a u Gradskom muzeju Bjelovar čuva se jednostavan „Tonet“ stolac na kojemu je tada sjedio, s natpisom izvedenim na naknadno ugrađenoj limenoj ploči na naslonu: „ZU BELOVAR am 11. Maerz 1869. von S.k.k. apost. Majestät FRANZ JOSEF I. benützt.“

² Neugodno me se dojmila činjenica da se u knjizi Nevena Budaka, Marija Streche i Željka Krušelja „Habsburzi i Hrvati“ („Srednja Europa“, Zagreb, 2003.) u dijelu koji je napisao M. Strecha pod naslovom „Franjo Josip I. (1848.-1916.)“, na str. 164, potpuno pogrešno navodi da se to dogodilo 1889. godine! (istaknuo M.M.). Ne radi se o tiskarskoj grešci u eventualno pogrešnom pisanju godine, jer na str. 164 taj autor izričito navodi: „Nekoliko mjeseci prije (sic!) događaja u Bjelovaru (a do verbalnog sukoba cara i biskupa došlo je, vidjesmo, 12. rujna 1888. godine, kojemu je bio nazočan i carev sin Rudolf! – nap. M.M.) Franjo Josip i Elizabeta doživjeli su tešku obiteljsku tragediju. Početkom 1889. (...) vladarev jedini sin, prijestolonasljednik Rudolf, oduzeo je život sebi (...).“

³ O tome sam referirao 5. listopada 1994. na prvom znanstvenom skupu posvećenom Bjelovaru i prvom takvom skupu uopće, koji je u ovom gradu održan, a u povodu 120. obljetnice proglašenja Bjelovara slobodnim i kraljevskim gradom, u organizaciji Povijesnog (danas Državnog) arhiva Bjelovar i Gradskog poglavarstva Grada Bjelovara. To izlaganje objelodanjeno je, pod naslovom „Bjelovarska afera 1888. u svjetlu domaćih izvora“ u *Bjelovarskom zborniku* 4-5, Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, 1994., str. 31-40. – Na taj se rad dvanaest godina kasnije nadovezao Željko Karaula u svom radu „The 1888 Bjelovar Affair: The Theory behind the (Yugo)slavic Idea and the Unification of churches“ (*Transcultural Studies* 2-3, 2006-2007., str. 95-107) te u tekstu „Posjet cara i kralja Franje Josipa I. Bjelovaru 1888. u memoarima *Oko mene* bjelovarskog odvjetnika Milana Rojca“.

I.

Car je u Bjelovar doputovao u kočiji s križevačkog kolodvora 12. rujna 1888. u osam sati ujutro, i to najprije do slavoluka na sajmištu⁴ gdje ga je dočekaio i pozdravio podnačelnik Ivan Quinz na čelu gradskog zastupstva, svećenstva i činovništva. Pred stanom velikog župana Bude pl. Budisavljevića Priedorskog u kojemu je car odsjeo ta tri dana boravka u Bjelovaru dočekali su ga predstavnici duhovne i svjetovne hrvatske vlasti, visoko plemstvo i vojska onim redom kako je to već u Beču bilo propisano protokolom. U njegovoj pratnji bili su njegov sin prijestolonasljednik Rudolf, nadvojvode Vilim, Josip i Otto, feldmaršallajtnant grof Paar, engleski prijestolonasljednik princ od Wallesa – budući kralj Edvard VII., ugarski ministar Bela Orezy, hrvatski ban grof Dragutin Khuen-*Héderváry*, hrvatski ministar Kosta Bedeković te vojni pobočnici stranih oblasti.

Već prvoga dana njegova boravka u Bjelovaru, nakon kratkog odmora, u zgradi tadašnjega Gradskog poglavarstva u svečanoj dvorani na prvom katu Franjo Josip I. počeo je primati deputacije, među kojima su se nalazili tajni savjetnici njegova Veli-

Slika 1. Izgled zgrade Gradskoga poglavarstva u Bjelovaru u vrijeme susreta cara i biskupa u njezinoj svečanoj dvorani (s balkonom) na prvom katu

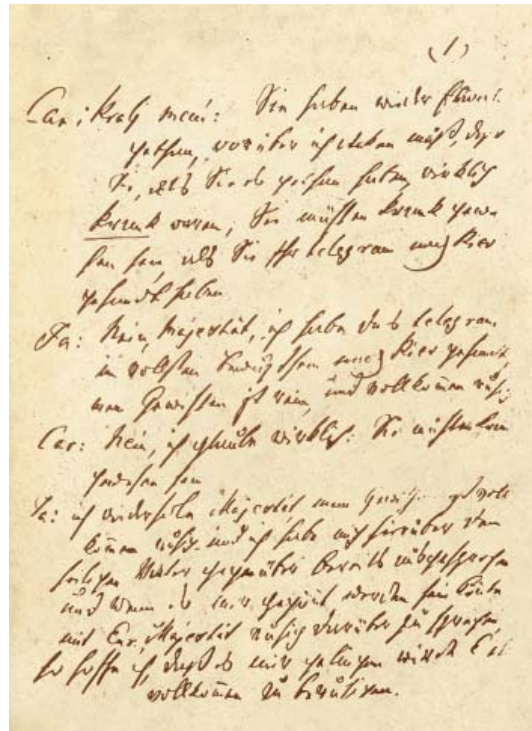
⁴ Nacrt ovog slavoluka izradio je tada mladi bjelovarski slikar i profesor risanja na Maloj realnoj gimnaziji u Bjelovaru Josip Hohnjec (1857. – 1939), kasnije učitelj risanja jednoj od prvih akademski obrazovanih hrvatskih slikarica, Bjelovarčanki Nasti Rojc (1883. – 1964.).

čanstva, zatim predstavnici visokoga hrvatskog plemstva, kraljevske zemaljske vlade i veliki župani, a od brojnoga svećenstva zagrebački nadbiskup kardinal Josip Mihalović, biskup đakovačko-srijemski Josip Juraj Strossmayer, senjski biskup Juraj Posilović i križevački grkokatolički biskup Ilija Hranilović, pravoslavni patrijarh Anđelić i karlovački vladika Živković, zagrebački kanonici Pavao Gugler, dr. Antun Kržan, Blaž Svinderman i Julije Vreć te oko 120 drugih svećenika.

Nakon što se car zadržao u kraćem razgovoru s kardinalom Mihalovićem, približio se Strossmayeru i započeo razgovor na njemačkom jeziku, koji je ubrzo, vođen povišenim tonom, dobio razmjere afere. Uzrok je bio Strossmayerov brzozjav rektoru Sveučilišta sv. Vladimira u Kijevu kojim ruskom narodu čestita 900. obljetnicu njegova pokrštenja, što nije odgovaralo službenoj politici Beča.

Unatoč izuzetno neugodnoj situaciji, biskup je mirno i dostojanstveno odgovarao na carev verbalni, djelomično čak i uvredljiv, napad i to pred svim okupljenima.

Nakon careva ukora Strossmayer nije odmah demonstrativno napustio Bjelovar, kako pišu ugledni povjesničari. Naime, nakon audijencije i nemilog događaja biskupi Strossmayer, Posilović i Hranilović posjetili su kardinala Mihalovića u sobi u kojoj je odsjeo (to je bila druga soba od crkve na prvom katu iznad župnog ureda, tj. u sobi kapelana Vjekoslava Homotarića), gdje je Strossmayer jedan sat vijećao s nadbiskupom Mihalovićem o tome kako postupiti dalje. Konačan zaključak bio je da biskup otputuje iz Bjelovara istoga dana poslijepodne, a kardinal Mihalović sutradan ujutro zbog neodgovarajućeg smještaja. Strossmayer je zatim doista, prema dogovoru, u pratnji oba biskupa otputovao iz Bjelovara u Križevce (a istoga poslijepodneva car je bio nazočan pučkoj svečanosti koja je njemu u čast priređena u vojnoj streljani u Šumi Bedenik nedaleko od grada), gdje je sljedećega dana u Hranilovićevoj grkokatoličkoj rezidenciji i nastalo njegovo autentično svjedočan-

Slika 2. Faksimil jedne stranice pisma biskupa Strossmayera Franji Račkom od 13. rujna 1888. (Arhiv HAZU, Zagreb)

stvo u obliku pisma u kojemu svojem prijatelju, kanoniku i uglednom hrvatskom povjesničaru, prvom predsjedniku JAZU Franji Račkom, opisuje sve „kako se vjerodostojnim načinom zbilo“. Iz pisma je vidljivo da je na careve napade biskup, uz ostalo, dvaput odgovorio: „Moja je savjest čista i potpuno mirna“ te „Moja je savjest potpuno mirna“.

Ove dvije citirane Strossmayerove rečenice koje je izgovorio prigodom razgovora s carem, sublimirane u jednu, skraćenu, koja je trajno ovjekovječena 36 godina kasnije, tema su ovog rada.

II.

Dakle, punih 36 godina nakon spomenutog događaja, u znak sjećanja na Strossmayerov boravak u Bjelovaru i njegovo hrabro držanje pred carem, bjelovarsko Udruženje žena SHS (Udruženje Srba, Hrvata i Slovenaca) postavilo je 1924. godine na istočno pročelje zgrade Imovne općine đurđevačke na Banskom trgu (danas Trg Hrvatskog sokola br. 11), gdje je tada – u peterosobnom stanu šumara

Slika 3. Zgrada na Banskom trgu u Bjelovaru (danas Trg Hrvatskog sokola 11)

ove općine Dragutina Laksara – odsjeo biskup sa svojom pratnjom, spomen-ploču sa znamenitom rečenicom Strossmayerovom „Moja je savjest čista“ (ali bez godine njezina postavljanja).

Službena dokumentacija o postavljanju i otkrivanju ove ploče nije poznata. No suvremeni tjedni list *Demokratski glas*, organ Demokratske stranke Bjelovara iznosi na vidjelo zanimljive pojedinosti na temelju kojih je moguće pratiti i u cijelosti rekonstruirati događaje u Bjelovaru tih mjeseci 1924. godine.

Postavljanju spomen-ploče trebala je prethoditi proslava „Strossmayerova dana“, svečana matineja koju su u nedjelju 2. veljače iste godine – uoči godišnjice Strossmayerova rođenja – namjeravala prirediti bjelovarska društva, a očekivani dobrovoljni prilozi trebali su biti namijenjeni Prosvjetnom savezu u Zagrebu i Fondu za dovršenje županijske bolnice u Bjelovaru.

Ali, održavanje te proslave bilo je otkazano, jer uprava Hrvatskog sokola iz „tehničkih razloga“ nije mogla ustupiti dvoranu, o čemu su se svojim mišljenjima sukobili i *Demokratski glas* i opozicijske bjelovarske novine *Nezavisnost*. Novinski izvjestitelj pita se „koji su to razlozi koji omogućuju održavanje mašakarade, a sprečavaju proslavu hrvatskog velikana“. Na to se list osvrnuo još jednom ustvrdivši da je drugi bjelovarski list (*Nezavisnost*) napisao o tome članak pod naslovom „Zasljepljenost“, na što se uredništvo *Nezavisnosti* žestoko okomilo na taj umjerenim tonom napisan osvrt. *Demokratski glas* ističe da se ne može u obranu Hrvatskog sokola napisati nijedna riječ, a kamoli stvarno obrazložiti koji su to „tehnički razlozi“ bili koji su spriječili održavanje proslave.

Nekoliko mjeseci kasnije, u istom tjedniku od 6. rujna, obznanjeno je da će spomen-ploča J. J. Strossmayeru biti postavljena tijekom toga mjeseca na pročelje spomenute zgrade Imovne općine đurđevačke u kojoj je biskup odsjeo. Inicijativu za to dalo je Udruženje žena SHS u Bjelovaru, te se nakon dogovora pristupilo prikupljanju novčanih priloga za kupnju ploče i graviranje natpisa (ime klesara koji je izradio spomen-ploču nije poznato), da bi nakon toga članice Društva osobno obavještavale bjelovarska kulturna i prosvjetna društva, gradsko zastupstvo i gradsko poglavarstvo o mjestu i datumu svečanog otkrivanja spomen-ploče.

I tako se 28. rujna 1924. pred zgradom Imovne općine đurđevačke sakupilo građanstvo, predstavnici civilnih i vojnih vlasti, školska mladež nižih i srednjih škola s nastavnicima, predstavnici nekih bjelovarskih društava te odred Jugoslavenskog sokolstva sa sokolskom četom iz Kupinovca pod državnom zastavom. U 11 sati i 30 minuta pojavilo se i Udruženje žena SHS s predsjednicom te gosti iz Zagreba. Uz zvukove narodne himne predsjednica Udruženja gospođa Lach skinula je veo s ploče, a direktor bjelovarske gimnazije Andrija Ribar održao je govor o Strossmayerovu životu i radu. Od gostiju iz Zagreba govorila je gospođa Lopašić-Kovačević, a recitirana je i Preradovićeva *Oda slavojanstvu*. Pročitani su pozdravni brzojavi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Rektorata Kraljevskog sveučilišta, ministra prosvjete Korošca, Pokrajinske uprave iz Zagreba te šumadijske ORJUNE iz Beograda i Kola srpskih sestara iz Kragujevca. Brzojav ministra predsjednika Ljube Davidovića nije pročitao jer je prekasno stigao.

U trenutku kada je gradski senator dr. Dragutin Furlan u ime Gradske uprave trebao preuzeti ploču na čuvanje došlo je do incidenta jer je on to odbio učiniti. Stoga je predsjednica Udruženja žena SHS zamolila tadašnjeg upravitelja Imovne općine da kao predstavnik ustanove na čijoj je zgradi ploča postavljena preuzme ploču, što je on i učinio. Postupak senatora Furlana, koji je iznenadio sve prisutne, imao je odjeka u tisku. *Demokratski glas* br. 40, opisujući događaj, navodi Furlanove riječi

u trenutku kad je po programu (zadnja točka: Predaja ploče gradu) trebao preuzeti ploču, nazvavši ga „radićevskim agentom“.⁵

Reagiravši na napis, Furlan u sljedećem broju donosi ispravak koji glasi:

„Nije istina da su dvije gospođe od Udruženja SHS žena mene kao zamjenika gradonačelnika bilo usmeno bilo pismeno zamolile, da grad preuzme ploču na čuvanje niti je dalje istina, da sam se ja tom zгодom na sve moguće načine izvinjavao, dok konačno nisam zatražio da podnesu pismeno molbu radi preuzeća kojoj da su rečene gospođe i udovoljile i da sam na to rekao, da je sve u redu, već je naprotiv istina slijedeće: K meni su kao upravitelju gradskog poglavarstva došle doista dvije gospođe iz Udruženja i pozvale u s m e n o gr. poglavarstvo i zastupstvo na prisustvovanje k otkriću spomen-ploče. Da imam neku podlogu za uredovanje, zamolio sam te gospođe neka mi dostave pismeni poziv. Gospođe su doista nakon toga donijele dva poziva, jedan za gr. poglavarstvo, a drugi za gr. zastupstvo i gr. činovništvo na prisustvovanje i tim sam svoju dužnost izvršio. O kakvoj molbi za preuzeće ploče na čuvanje po gr. općini nema nigdje spomena, pa ja prema tomu nisam ni mogao ni smio išta u ime gradske općine preuzimati bez ovlasti gr. zastupstva koje je jedino kompetentno samo ili po svom delegatu na brigu i čuvanje nešto preuzeti ili ne.“

U Bjelovaru, dne 9. listopada 1924. Dr. Dragutin Furlan, gr. senator“

Uredništvo lista dodalo je: „Na taj ćemo se članak još osvrnuti“, a u sljedećem broju, odgovarajući na ispravak dr. Furlana, ističu da je „u obim bjelovarskim novinama (‘Demokratskom Glasu’ i ‘Nezavisnosti’) bio otštampan raspored svečanosti kod otkrića ploče i da je u tom rasporedu zadnja točka bila: preuzeće ploče po gradu i da je neprijeporno da je takav raspored sa tom točkom službeno predan na uvid dru Furlanu i da je on prema damama izjavio da je sad sve dobro i u redu. Samo

⁵ Naime, već sljedeće, 1925., godine Stjepan Radić postaje ministrom prosvjete. A godinu dana nakon toga, 1926., u sedmom broju bjelovarskoga *Demokratskog glasa* objavljen je sljedeći članak pod naslovom „Štrossmayer nije ništa!“, koji glasi: „Na dan obljetnice Strossmayerovog rođendana našao se je Stjepan Radić na svom pokladnom putovanju kroz Bosnu i Dalmaciju, u Dubrovniku. U preparandiji obdržavala je prof. dr. gdja Najdanović predavanje o Štrossmajeru, prikazujući ga kao jednog od naših najvećih i najjačih Jugoslavena. Radić je radi toga bio silno ogorčen, te je demonstrativno otišao sa predavanja. Sutradan načinio je čitavu buku u zavodu, smjenio direktora, odmah mu postavio zamjenika i tu je dao sljedeću izjavu: ‘Sv. Sava za Srbe znači nešto, Prešern za Slovence također znači nešto, no Štrossmayer nije ništa!’ Tako se eto u velikom vladici Štrossmayeru izražava jedan ministar prosvjete! Doista sramotno!“ Međutim, biskup Strossmayer svojedobno je o Stjepanu Radiću očito imao sasvim drugačije mišljenje, jer Hodimir Sirotković u povodu 75. obljetnice biskupove smrti piše: „Nakon smrti prijatelja Račkog (13. II 1894.) Strossmayer se gotovo potpuno povukao iz javnog života. U toj posljednjoj fazi značajan je njegov pozitivan odnos prema tadašnjoj mladoj generaciji hrvatskih političara, posebno prema Stjepanu Radiću (istaknuo M.M.) i Franu Supilu (...)“ (H. Sirotković, *O liku Josipa Jurja Strossmayera pokrovitelja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Predavanja održana u JAZU, sv. 49, JAZU, Zagreb, 1980., str. 11).

jedan čovjek, koji je htio da omete takovu proslavu, samo takav čovjek mogao je učiniti ono što je učinio dr Furlan (...).“

III.

Danas ploča stoji još uvijek na istome mjestu. No, od njenih „blještećih zlatnih slova“, kako tada ushićeno piše izvjestitelj *Demokratskog glasa*, ostalo je malo blještavila.

Ugravirani tekst u cijelosti glasi:

NA SPOMEN
BORAVKA VELIKOG VLADIKE JOSIPA JURJA
STROSSMAYERA KOJI JE GOD. 1888. DNE 13. IX.
U OVOJ KUĆI ODSIO KAD SE ZADNJI PUT SASTAO
S AUSTRIJSKIM CAREM FRANJOM JOSIPOM, I
POZVAN OD NJEGA NA ODGOVORNOST RADI SVOG
SLAVENOFILSTVA ODGOVORIO MU ODREŠITO
OVIM RIJEČIMA:
„MOJA JE SAVJEST ČISTA“
PODIŽE
UDRUŽENJE S.H.S. ŽENA.

Siva i oronula, samo malobrojne upućene prolaznike podsjeća na Strossmayerov boravak u Bjelovaru. Ali zbivanja od veljače do rujna 1924. godine pala su u zaborav. Možemo ih uvjetno nazvati još jednom „bjelovarskom aferom“ ali lokalnog karaktera, do koje je došlo 36 godina nakon one glasovite, povijesno važne afere iz 1888. godine. A oba događaja bila su, naravno, uvjetovana isključivo političkim razlozima, o čemu svjedoče i novinski komentari u povodu tog slučaja.

Potrebno je na kraju dodati da je već 1906., dakle nepunu godinu nakon biskupove smrti (1905.), Odbor zagrebačkih gospođa pokrenuo inicijativu za podizanje spomenika tom velikanu i da je u tome uspio. Skulpturu J. J. Strossmayera izradio je kipar Ivan Meštrović upravo te iste, 1924. godine, a postavljena je dvije godine kasnije u parku na Zrinjencu⁶, sa stražnje strane zgrade HAZU (danas između dviju Akademijinih zgrada). Podržavajući tada njihovu inicijativu, hrvatski književnik Antun Gustav Matoš navodi da je „pravo (...) da hrvatske dame vode prvu riječ pri podizanju toga spomenika jer Biskup bijaše ljubazan, elegantan i poetičan kao i one.“⁷

⁶ Te, 1926. godine uspješno su obavljani prvi direktni prijenosi radijskih emisija s terena prvog hrvatskog, tek osnovanog Radio-Zagreba. Ujesen te godine direktno je izvještavano, između ostalog, i o otkrivanju spomenutog spomenika Strossmayeru. Vidjeti u: Barbara Blasin i Igor Marković, *Ženski vodič kroz Zagreb*, MeandarMedia, Zagreb, 2006., str. 153.

⁷ Ivan Bačmaga, Matoš o Strossmayeru, *Vijenac*, god. XXIII, br. 552, Matica hrvatska, Zagreb, 2015., str. 17.

Potvrda tome jest i to da su i „bjelovarske dame“ inicirale podizanje spomen-ploče i da su u tome doista uspjele. Doduše, vidjeli smo, ne bez problema, ali ploča nas i danas, zahvaljujući isključivo njima, podsjeća na osobu koja se svrstava u red velikana hrvatske povijesti 19. stoljeća⁸, čija je veličina „nadišla i prerasla usko nacionalne i pretočila se u europske okvire“ (Matoš). Još jedan dokaz da je naš stari marijaterzijanski gradić između dva svjetska rata bio pravi mali europski grad.⁹

Slika 4. Spomen-ploča Strossmayeru postavljena 1924. godine

⁸ Prema riječima književnika Miroslava Krleže: „Držeći svojevrstu zdravicu Strossmayeru uz njegov 80. rođendan, bard hrvatske književnosti ilirac Ivan Trnski (rođen u Novoj Rači kraj Bjelovara 1819., prvi župan Bjelovarske županije 1871. i prvi predsjednik Društva hrvatskih književnika u Zagrebu od 1900. – nap. M.M.), rekao je: Nema društva u Zagrebu veljem / kome nisi bio utemeljiteljem. / Nema društva u Zagrebu pod gorom / kome nisi bio dobrotvorom. Vidjeti u: Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan* (1980. – 1981.), knj. 4, Globus, Zagreb, 1985., str. 293.

⁹ U povodu Međunarodnog dana muzeja 18. svibnja 2015. te istodobno u povodu 200. obljetnice biskupova rođenja, postavio sam izložbu „Josip Juraj Strossmayer, biskup međunarodnog ugleda u Bjelovaru“ (fotografijama, dokumentima i literaturom prikazavši oba bjelovarska slučaja, onaj iz 1888. i onaj iz 1924. godine). Ta je izložba na određen način, iako skromnijeg opsega, jedinstvena u Hrvatskoj, iako se i u drugim gradovima obilježava ova njegova obljetnica, jer je postavljena u Galeriji Izlog Gradskog muzeja Bjelovar. A ta galerija, koja služi za manje prigodne izložbe, dio je sjevernog pročelja zgrade muzeja, i to u – Ulici Josipa Jurja Strossmayera! A kako je riječ o stalno osvjetljenom izlogu, prolaznicima je dostupna doslovno od 0 do 24 sata...

Izvori

1. *Korespondencija Rački – Strossmayer*, knj. 4 (od 2. jula 1888. do 15. februara 1894). Uredio Ferdo Šišić. O stogodišnjici rođenja Franje Račkoga izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti Zagreb, 1931., str. 21-23.
2. *Demokratski glas*, organ Demokratske stranke Bjelovar (odgovorni urednik: Miško Derkos), god. V, veljača, rujan, listopad 1924.
3. *Nezavisnost*, glasilo Organizacije hrvatske zajednice za gradove Bjelovar, Križevac i okolicu (odgovorni urednik: Stjepan Rosenberg), god. XVIII, Bjelovar, veljača, rujan 1924.

Literatura

1. Šurmin, Đuro (1905), *J. J. Štrosmajer, „Delo“* Beograd, str. 174.
2. Milutinović, Kosta (1976), *Štrosmajer i jugoslovensko pitanje*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, str. 187-189.
3. Medar, Mladen (1994), „Bjelovarska afera“ 1888. godine u svjetlu lokalnih izvora, *Bjelovarski zbornik* 4-5, Ogranak Matice hrvatske Bjelovar, Bjelovar, str. 31-40.
4. Medar, Mladen (1990.), O jednom folklornom događaju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1888. godine, *Muzejski vjesnik*, god. XIII, br. 13, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Bjelovar, str. 65-67.
5. Medar, Mladen (2007), Epidemiološki izvještaj kraljevskog podžupanijskog liječnika dr. Izidora Schlicka, *Bjelovarsko-bilogorska županija: prošlost i sadašnjost (Sažeci radova sa Znanstvenog skupa)*, Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru, Bjelovar, str. 19-20.